

IRODALMI HELYZETKÉP

BÁNYAI JÁNOS

1.

Az elmúlt év könyvtermésének* néhány darabja — az első kötetek, a novellagyűjtemény, a *Versek éve '75* — irodalmunk helyzetét meghatározó kérdések elé állítja a kritikust.

Szembetűnő törekvés mutatkozik meg irodalmunk eddigi termésének és eredményeinek összefoglalására (*Különös ajándék, Versek éve '75*) valamint értékelésére (Végel László: *A vers kihívása*). Ezt a törekvést támasztja alá Debreczeni József *Hideg krematóriumának* második kiadása és Majtényi Mihály részben elfelejtett irodalmi publicisztikájának begyűjtése (*Betűtánc*), valamint Herceg János visszaemlékezéseinek második kötete, mert jelzi, hogy az összegező törekvés irodalmunk közelmúltjából igyekszik szándékainak megfelelő anyagot feltárni. Az összegezésnek azonban alapműve Bori Imre új irodalomtörténete (*Irodalmunk évszázadai*), mely az *irodalmi hagyomány* tényeinek és értékeinek feltárásával irányító szempontokat és megbízható kritériumokat nyújt új és legújabb irodalmunk értelmezéséhez és értékeléséhez.

Ki kell emelni azonban, különösképpen a *Versek éve '75* alapján, hogy az összegezésre való törekvés nemcsak a kritikai megközelítés, leírás és értékelés eszközeivel történik, hanem az irodalmi tevékenység is a szintézis vagy még inkább a szintetizáló szándék jegyeit vette fel, s ez különösképpen versírásunkban mutatkozik meg, mely a próza és a dráma műfajainál előbb végezte el és fejezte be a kísérletezés, a kutatás feladatait. A kísérletezésben élen járó Tolnai Ottó puritán, visszafogott, önmaga korábbi kérdéseire válaszoló új kötete, a *Versek* című, mutatja ezt a legmeggyőzőbben.

Az összegezés szándéka, természetesen, nem hoz feltétlenül meg-

bízható irodalmi eredményeket, mert egyrészt a kifulladás jeleit is magán viseli, másrészt pedig a további kísérletezés s útkeresés, az új irodalmi területek felé mutató irányjelzők bizonytalanságát mutatja. Mindenesetre, irodalmunk a szintézis időszakát éli, s ezért központi kérdés az *irodalmi standard* kérdése, ami egyfelől azt az értékszintet jelöli, melyen alul már nem lehet verset vagy novellát írni, másfelől azonban elégtelen értékszint is, mert a standard kritériumainak való megfelelés csak kiindulópont az értékek létrehozása (felismerése) felé. A standard tehát nem *befejező* irodalmi tény, hanem egy általánosan elfogadott és egzaktan felmérhető értékrendszer, mely semmiképpen sem biztosítja az *igazi* irodalmi érték kialakulását, legfeljebb alapvető feltételeket biztosít egy folyamat beindítására. Ennek folytán az összegezésnek nem lehet feladata az értékstandard további stabilizálása, hanem megkérdőjelezése, azon pontok kijelölésére, melyeken a stabilizát standard kikezdhető.

Vagyis, az irodalmunkban már huzamosabb, de a múlt évben igen hangsúlyossá váló összefoglalási törekvés egyúttal irodalmi *válságjelenség is*. Mert mind a múlt felé fordulás, mind az önnön kérdések valorizációja, mind a kritikai irodalom felfutása *együtt* az irodalom helyzetének töréseit, szakadékait is felmutatja: mintha nem volnának meg a továbblépés lehetőségei, ezért a továbblépéshez erőt kell gyűjteni, ez pedig a válság tüneteit is magán viseli, mert nem biztos, hogy a szintézis az irodalomban elvégezhető, s az sem, hogy a begyűjtött erő elegendő lesz az igazi továbblépéshez.

Másrésztől, az összegezési törekvésekkel egyidőben, s ebben nem nehéz a párhuzamosság bizonyos meghatározó jeleit is felismerni, néhány első kötet (Juhász Erzsébet és Bognár Antal novellái, Danyi Magdolna és Maurits Ferenc versei) jelzi, hogy irodalmunk — ha legújabb törekvéseiben az értékszintek megőrzését vagy elmélyítését szorgalmazza — teret biztosít az indulásnak is, bár nyilvánvaló, hogy ezek az indulások lényeges meghatározóikkal eltérnek az előttük vagy még korábban indulókéttől. Az új nevek irodalmunknak egy viszonylagosan nyugalmi helyzetében kerültek az irodalom vérkeringésébe, s ez egyrésztől meghatározta mind fogadtatásukat, mind pedig irodalmi törekvéseiket. Az első kötetek nem rázták fel az összegezés feladatát végző irodalom hétköznapjait, ezért ünnepnapokat sem hoztak: jól *beilleszkedtek* a meglévő vonulatok és törekvések rendjébe, rendszerébe. Ez a tény egyrésztől azt bizonyítja, hogy az elsőkötetesekkel szemben alig volt ellenállás, még olyan — az irodalom történetéből jól ismert — serkentő, biz-

tató ellenállás sem, mely nagyobb erőfeszítésre készítette volna az éppen jelentkezőket, másrészt pedig azt, hogy az elsőkötetesek jól ismerik irodalmunk helyzetét, maguk is osztoznak annak meghatározó feltételeiben. Mindebből az szűrhető le alapvető tanulságként, hogy az elsőkötetesek eleve *belül vannak*, játékban vannak, tehát a maguk részéről közvetlenül is hozzájárulnak — vállalva, vagy nem vállalva — mind az összegezés feladatának elvégzéséhez, mind az összegezéssel együtt járó válságtünetek kialakításához. Az első kötetesek tehát nagyrészt mindent vállalnak abból, amit irodalmunk mint sajátos helyzetmeghatározó tényt és körülményt kifejlesztett, s ezért velük kapcsolatban nyilván nehéz, mondjuk, nemzedéki konstituálódásról vagy egy új irodalmi törekvés, szakasz kezdetéről beszélni.

A beilleszkedésnek azonban megvannak a pozitív oldalai is. Ez elsősorban Danyi Magdolna kötetében és Böndör Pál múlt évben közzétett, de kötetbe még nem gyűjtött verseiben mutatkozik meg. A szintézisre való törekvés ugyanis látható fehér foltokat hagy maga mögött, olyan foltokat, melyeket a szintézist végzők nem vagy csak részben ismerhetnek fel, s az említett két költő, mondjuk a közöttek helyzetben lévő Jung Károllyal együtt, éppen ezeken a felületeken munkálkodik. Arra törekszik, hogy a korábban elvetett (és megvetett) költői eszközök, költői világlátás és verseszmény bizonyos vonásai — a kötött vers, a képek klasszicizáló tisztasága, a nyugalmas és visszafojtott versbeszéd, az asszociációk tervezése — újra szerepet kapjanak költészetünkben, vagy legalábbis megmaradjanak költészetünk jelenében. Mindez aligha történik programszerűen. Inkább az előbbieket határozott verseszményével, versvilágával szemben mutat — oppozíció — alapállást. Ettől csak Maurits Ferenc verskötete tér el bizonyos mértékig. Annyiban, hogy egy látszólag már kihűlt szürrealista versképet formál, mégpedig narratív eszközökkel, legalábbis mindig bizonyos fokig az emlékezés élményi rétegéből bontva ki verseinek élesre metszett, de igazi meglepetést már nem tartalmazó szürrealista képeit. Ugyanakkor Maurits állandóan és változatlanul egyetlen versképletben gondolkodik, tehát ha nem is költészetünk, de önmaga számára stabilizált (standardizált) egy verstípust. Ennek reflexei azonban nem mutatkoznak meg az újabb költői törekvéseken, legfeljebb a Symposium-nemzedék korábbi, törekvéseivel mutatnak kapcsolatot és érintkezési pontokat.

Ez a kettősség — egyrészt az összefoglalásra való törekvés,

másrészről pedig a néhány évet megkésve jelentkező első kötetesek irodalmi indulása — jellemzi elsősorban irodalmunk pillanatnyi helyzetképét. Sajátlagos azonban, hogy bármennyire is nyilvánvalóan mutatkozik meg irodalmunk pillanatnyi helyzetének e két szélső pontja, közöttük inkább a vonzás, semmint a taszítás jeleit figyelhetjük meg. S éppen ezért tűnhet irodalmunk helyzetképe viszonylagosan nyugalmasnak, hiszen a tendenciák összejátszanak, vonzzák egymást, s ezért közöttük nem, vagy csak rejtetten, kerül sor ütközésre. Ezért maradtak el az utóbbi években az irodalmi viták, vagy ha fel is tűntek, lényegében mellékes vagy éppen jelentéktelen kérdéseket bolygattak. A csöndes munkálkodás időszakát éljük elsősorban, de ennek a csöndes munkálkodásnak igazi irodalmi eredményeit, megvalósult értékeit még nem vagy csak időnként felvillanó jelekből ismerhetjük meg. A művek kiadása is lelassult — az elmúlt évben szám szerint kevesebb könyv jelent meg, mint az előző években, a könyvek átfutási ideje is meghosszabbodott. A várható eredmények felmutatása tehát „külső” körülményektől is függővé vált, bizonyos azonban, hogy ezek a körülmények nem (vagy csak részben) adhatnak magyarázatot az adott helyzetből várható értékek kihordásának (viszonylagos) késésére. Valóban viszonylagos késésről lehet szó. Erre enged következtetni az elmúlt év folyóirattermésének néhány emlékezetes darabja, elbeszélések, regényrészletek, versek, nagyobb lélegzetű tanulmányok, melyek máris könyv formába kíváncsoznak, de erre mutat az ideji kiadói terv is, mely, mondjuk, jó néhány várhatóan fontos új regény kiadását hirdette meg. Ugyanakkor a folyóiratokban egy sor új név jelent meg, fiatal költők elsősorban, akik hamarosan verseik közlésénél nagyobb igényeket támasztanak majd mind a folyóiratok szerkesztőségeivel, mind pedig a Kiadóval szemben. Irodalmunk pillanatnyi helyzetének vannak tehát egyelőre rejtett vagy még nem eléggé feltárt erőforrásai is.

Irodalmunk helyzetképe ebben a viszonylagosan nyugalmas időszakban is összetett, árnyalt, tévutakat is tartalmaz, mégis élesen mutatkoznak meg benne a megújulás, a fellendülés lehetőségei.

Ebben a helyzetben kivételesen fontos — és felelős — szerepe van kritikáirásunknak. Az elmúlt évben szinte egyetlen kiadvány sem maradt kritikai visszhang nélkül, és a megjelent kritikák elvétve sem közöltek egybehangzó véleményeket, ami arra mutat, hogy irodalmi életünkben megvannak a feltételek a körültekintő, sokszínű, a különvéleményt is érvényesíteni tudó kritikai tevékeny-

ség kifejlesztésére. A lapok irodalmi mellékletei és folyóirataink is azt az alapvető felismerést érvényesítik, hogy nincs irodalmi élet kritikai visszhang nélkül, hogy a művek kritikai megítélés nélkül csak kerülő utakon, esetlegességeknek kitéve juthatnak el az olvasóig. Ugyanakkor azonban — írók és olvasók részéről is — mind több, gyakran jogos, de sokszor elvakult és személyes megjegyzés fűződik mind az egyes kritikákhoz, mind általában kritikánk helyzetéhez, sőt képességeihez is, nemegyszer az erkölcstelenség vádjától sem riadva vissza. Úgy látszik, kritikaírásunk erősödésével egyenes arányban növekszik a kritikával szemben támasztott igények, elvárások sora, s ezek mellett az elégedetlenség felhangjai is mind sűrűbben jelentkeznek.

Irodalmunk helyzetképét ez a tünet tovább bonyolítja. De, úgy látszik, ez a bonyolítás, a látszatok ellenére is, jelentős mértékben járulhat hozzá mind a kritika természetének, szerepének és szükségességének megértéséhez, mind irodalmunk időszerű és lényeges kérdéseinek megválaszolásához. Jó néhány, az utóbbi években megjelent könyv fogalkozik ugyanis irodalmunk jelenével elsősorban, de múltjával is, s ezek a könyvek — a kritikaírás különféle műfajait ápolva — irodalmunk legégetőbb kérdéseit vizsgálják, figyelmüket elsősorban a műre összpontosítják, az egyes alkotásokra, azoknak értékeit elemzik s írják le vagy vitatják el, ugyanakkor azonban kritikaírásunk még mindig nincs teljesen szinkrónban az irodalmi tevékenységben megmutatkozó összefoglalás, szintetizálás szándékával, ugyanis a szintézist értelmező kritikai kérdések még mindig nem vagy csak részben kerültek kritikaírásunk érdeklődési körének előterébe, s akkor is elsősorban az irodalom történetének összefüggéseiben. Hiányzanak még az olyan összefoglaló igényű kritikák, amelyek mondjuk az irodalmi (költői) nyelv felől közelítenék meg az irodalom időszerű alapkérdéseit; egyetlen irodalmi formákkal, mondjuk költészetünk formavilágával vagy novellaírásunk formai tipológiájával, foglalkozó kritikai tanulmány sem született az elmúlt években; irodalmunk szemlélet- és életanyagát sem rendeztük még el a kritikai megítélés és felmérés eszközeivel. S kritikaírásunk egyelőre azokat az alapvető kritikai fogalmakat sem definiálta még, amelyek irodalmunk sajátosságait, öntörvényeit jellemlhetnék meg. Paradox helyzet, hogy aránylag fejlett irodalmi és kritikai életünkben még mindig a leggyakrabban előforduló, irodalmunk sajátosságát megjelölő fogalom a „helyi színek”, mely éppen az évtizedekig tartó félreértések és félremagyarázások lera-

kódásaival terhelten máig már aligha lehet alkalmas a jugoszláviai magyar irodalom sajátosságának, jellegének és természetének pontos, kritikai megnevezésére. Bizonyos, hogy a „helyi színek” kategóriájának egyértelmű elvetése semmiben sem járulna hozzá irodalmunk alapkérdéseinek tisztázásához, de az is nyilvánvaló, hogy a fogalom újraértékelése, tartalmának és hatáskörének a régi lerakódásoktól mentes valorizációja nélkül már kritikai fogalomként használhatatlan, alkalmatlan irodalmi jelenségek érvényes megnevezésére. A *Különös ajándék* novellairásunk elmúlt harminc évét foglalta össze, sokszor félmegoldásokhoz folyamodva, több és kevesebb sikerrel, de mindenesetre ez az antológia alkalmas biztosíthatna arra, hogy a helyi színek vagy más kritikai fogalmak reális érvényességét, lehetőségét kritikairásunk felmérje és értékelje.

Az ilyen összegező igényű kritikai felmérésekhez adva vannak már az alapvető feltételek. Elsősorban Bori Imre irodalomtörténeti munkáiban (*A jugoszláviai magyar irodalom története*, 1968, *Irodalmunk évszázadai*, 1975) és szöveggyűjteményében (*Irodalmunk hagyományai*, 1971), valamint a jugoszláviai magyar avantgard-költészet két háború közötti alakulását bemutató *Márciusi zsoltár* (1973) című antológiájában. Ezekkel párhuzamosan jelentek meg az elmúlt években a jugoszláviai magyar irodalom jelenét felmérő kritikakötetek (Bori Imre: *Fejezetek irodalmunk természetrajzából*, 1973; Utasi Csaba: *Tíz év után*, 1974), és ezt a megkezdett sort éppen az elmúlt évben zárta le Végel László fontos könyve, *A vers kibívása* és Bosnyák István Sinkó Ervin arcképét megrajzoló tanulmánygyűjteménye, a *Vázlatok egy portréhoz*, valamint Varga Zoltán *Periszkóp* című könyve, mely — igaz — csak részben foglalkozik a hazai irodalom kérdéseivel s jelenségeivel, de prózaírásunk és drámaírásunk sok fontos kérdését veti fel. Ennek alapján valóban azt lehet mondani, hogy irodalmunk jelenének és múltjának felmérésére az elmúlt években beindult kritikai tevékenység a múlt évben ért be, begyűjtve azokat az írásokat és kritikákat, melyek egyrészt irodalmunk múltját, de mindenekelőtt irodalmunk jelenét, jelenének földrajzát térképezik fel. Bizonyos, hogy ezek a könyvek — mind anyagukkal, mind szemléletükkel és érvényesített kritikai szempontjaikkal — sokban hozzájárulnak a szintézis feladatainak megoldásához, a fogalmak tisztázásához, s — elsősorban — egy reális irodalmi értékrend kialakításához. Ugyanakkor megteremtik a kritikai összefoglalás, a kérdések elméleti megközelítése feltételeit is. Mert ezekben a művekben kritikairásunk az önmegis-

merés útjait is megjárta. Felismerte (vagy felismerhette), hogy mire képes és milyen feladatokat vállalhat. Tehát itt is a továbblépést kell várunk: irodalmunk jelenének elméletileg és eszmeileg is megalapozott kritikai felmérését. A kritika ezzel járulhat hozzá a legnagyobb mértékben az irodalomban, irodalmunk pillanatnyi helyzetképében megmutatkozó szintézisigényének megvalósításához, s a szintézis törekvésein belül megmutatkozó válságtünetek felszámolásához.

2.

Az irodalmi helyzetkép jelzett meghatározói elsősorban a jugoszláviai magyar költészet, versírásunk összefüggéseiben és viszonylataiban mutatkoznak meg. Nemcsak azért, mert a szintetizálás szándékát is elsősorban a vers hirdette meg, hanem azért is, mert az utóbbi években, de különösen 1975-ben, a jugoszláviai magyar vers, korábbi, nagy lépéseihez képest, mintha a kifulladás, a megtorpanás jegyeit mutatná fel. Pap József 1974-ben kiadott verskötetete, a *Rendbogyó halászás* ilyen viszonyok között ugrott ki és került legújabb líránk élére. A kötet lényeges meghatározói tehát nem tartoznak az új felfedezések sorába, inkább egy már kialakult verseszményt erősítenek meg költészetünk legújabb történetében elfoglalt helyén. S ez Pap József kötetének minden szintjén megmutatkozik, élményi jellegében éppúgy, mint költészetünk hagyományához tartozó témavilágában, a tájhoz való viszonyában, a létkérdések lebontott, alapvető jelzésekbe szorított megfogalmazásában. Hasonló feltételek között jelent meg Tolnai Ottó új kötetete is. De ez a kötet még hangsúlyozottabban keresi a válaszokat önnön már korábban feltett kérdéseire, gyakran nosztalgikus vágyódással fordul önmaga múltja felé és korábban — elsősorban a *Gerilla-dalok* darabjaiban — megoldott kérdései felé. Rég jelent meg költészetünkben egy ilyen szigorúan megszerkesztett, határozottan körvonalazott, mind motívum-, mind képrendszerében egységes kötet. Tolnai Ottó modern költészetünknek legtudatosabb alkotója, költő a művészek fajtájából, aki, ha a versről és a versben gondolkodik, mindig határozott, s gyakran elméletileg is megalapozott versképletet követ. Legújabb kötetete éppen a tudatos versszerkesztés, az „ellenőrzött” versírás szilárdságát mutatja fel meghatározó vonásaiban, melyek közül elsősorban nyelvi tisztaságát, a megfogalmazás pontosságát, a közlés szigorú irányítottságát és belső egyensúlyát kell kiemelni. Tolnai versírói tapasztalatait sűrítette ebbe a kötetbe,

s ezzel némileg eltért attól az úttól, amit Domonkos István a *Kormányeltörésben* című verse óta követ, s amit a *Versek éve* '75-ben megjelent *Kuplé* című versében ironikusan, a versben vesztett hit költői jelzésrendszerével fogalmazott meg, ugyanakkor azonban közel, vagy közelebb, jutott Koncz Istvánnak ugyancsak a *Versek évében* közölt verseihez, melyekben az intellektus versformáló szerepe már szinte az egyetlen struktúrát képező irodalmi tény. De Tolnainak legújabb — elsősorban folyóiratokban közölt — versei azt is bizonyítják, hogy ez a lépés befejező lépés volt, nem nyitány, mert a költő érdeklődése ismét másfelé fordult, a nyelv mélyebb rétegeit kutatja, a képszerkesztés összetettebb, elsősorban zenei és képzőművészeti elemekkel gazdagított változatát műveli.

Ezekkel a törekvésekkel egyidőben indult meg, vagy még pontosabban, ezekkel együtt mutatta fel első eredményeit fiatalabb líránk, mindenekelőtt Danyi Magdolna kötetével, Böndör Pál folyóiratban közölt újabb verseivel és Jung Károly Gál László halálára írt *A disque bleu füstje* című versével. Költészetünk korábbi törekvéseihez képest itt a klasszicizálódás szándéka mutatkozik meg, egészen határozott vonásokkal, mind a költői beszéd megformáltságának, mind a költői formák tisztaságának szintjén. Bizonyos, hogy Böndör Pálnak korábban (*Karszt*, 1974) megjelent kötete jelezte első ízben újabb költészetünknek ezt az irányát, és Danyi Magdolna megkésett első kötete mélyítette el. Újabb költőink a megelőző nemzedékhez képest eltérő szemléleti anyagot fedeztek fel, kötöttségük a meghatározó tájélményhez laza, és sokszor a felismerhetetlenségig rejtett, ugyanakkor azonban az előbbieknél határozottabb módon fordulnak mind az intellektuális költői témák, mind pedig — szinte belső ellentmondásokat alkotva — a mindennapok világához. Láthatóan befelé fordulnak tehát, mind határozottabb formában szóaltatják meg az intimitás költői témáit, de szinte kivétel nélkül az általánosítás szándékával, s ez az általánosítás vezeti el őket egyrészt a kötött formákhoz, másrészt pedig a gondolati vers egy sajátos változatához, a lírává nemesített intellektuális hangulatok megfogalmazásához. Éppen ezért szembetűnő, hogy — főként Danyi Magdolna verseiben — a költészetünk korábbi szakaszaiban eluralkodott narratív verstípusokkal szemben itt a lírai vers sokszor hagyományos változatai jelennek meg, még olyan vershelyzetekben is, melyek a hagyományos lírai formáktól távol állnak. Fontos mozzanata ez újabb költészetünknek, s olyan kérdéseket vet fel, melyeknek megoldására még várni kell. Csak egyet jelzünk ezek közül.

Kérdés, hogy ez a klasszicizáló szándék hogyan lépheti túl saját, viszonylag szűkös, gyakran az önkörökbe való bezárkózás jeleit is felölelő határvonalait. Bizonyos módon ugyanis ebben a klasszicizáló törekvésben a válságjelenségek is megmutatkoznak; sőt, talán azt is kimondhatjuk, hogy az egész törekvés belső forrása a válság, természetesen nem ennek a költői nemzedéknek személyes, hanem versírásunk jelenét általánosan meghatározó válságé.

Ennek a válságnak a jeleit mutatja meg ugyanis a *Versek éve '75*. Harminckilenc költő versét közli ez a gyűjtemény, nem azzal a szándékkal, hogy az elmúlt év költői termésének legjavát gyűjtse egy fődél alá, még csak azzal sem, hogy betekintést nyújtson az egyes költők műhelyébe, hanem — mindenekelőtt — azt a szándékot hirdetve meg, hogy ez a könyv a jugoszláviai magyar költészet műhelyét tárja elénk, hiszen — minthogy 1975-ben írt versekről van szó, melyek először itt jelentek meg — lehetőséget biztosít arra, hogy megláthassuk, költészetünk művelői pillanatnyilag milyen érdeklődést mutatnak, és hogy a jugoszláviai magyar verset egy adott pillanatban mi jellemzi, milyen költői jelek, eszközök, milyen létkérdések és milyen indulatok foglalkoztatják.

A *Versek éve '75*, nyilván azért, mert túl sok költőt mozgatott meg, s nyilván nem mindenkit a legalkalmasabb pillanatban, meglehetősen szürkére festi költészetünk jelenét. Ezt az egyhangú szürkét nem árnyalják sem a költői témák, sem a költői formák és megoldások; az egyhangúság, persze, ilyen vállalkozások esetében elkerülhetetlen veszély. S az ilyen gyűjteményekben rendszerint nem a kiváló művek adják az alaphangot, hanem a többség, a mennyiségileg túltengő középszer. Különösképpen abban az esetben, ha a válogatók meglehetősen eklektikusan, sokszor megengedhetetlen toleranciával fordulnak a sokféleség, az egymásnak ellentmondó költői szemléletek és nézetek felé. Egy bizonyos verstípust favorizál tehát elsősorban ez a gyűjtemény, a szabad versnek egy nálunk jól fejlett, mind nyelvi (szótani és mondattani), mind poétikai (verselés, ritmuskép) szempontból látszólag laza, hagyománytalan, sokszor erőltetetten újat kereső változatát, melynek igazi értékei egyaránt megfigyelhetők Gál László, Koncz István, Tolnai Ottó, Bőndör Pál verseiben, de hiányosságai is, szinte minden költő munkájában. Néhány kimagasló költői teljesítmény is van azonban ebben a kötetben: Gál László utolsó versei, Ács Károly *Négyszemközt az éjszakával* című több rétegű költeménye, Fehér Ferenc *Visszatérő vázlata*, Gulyás József versei, Koncz István *Előszó-vázlat egy meg-*

írandó nagy vershez című költői jegyzete, Fehér Kálmán *Csókai kvartettje*, Domonkos István *Kupléja*, Jung Károly *Alámosott idő* című verse, Böndör Pál és Danyi Magdolna versei. Tovább lehetne szűkíteni ezt a válogatást, de kétségtelen, hogy ez a tizen-egynéhány vers kiválik a *Versék éve* eluralkodó szürkeségéből, egészen magasra emelve újabb költészetünk értékszintjét. S ez nyilván nem kevés egy ilyen versgyűjteménytől, még akkor sem, ha a kötetben közölt több mint száz vers — ha kétséget keltően is — megbízható képet nyújt költészeti jelenünkről.

S ezt a jelent, ezúttal is hangsúlyozni kell, Gál László hiánya határozza meg. Gál László irodalmunk legújabb történetében nemcsak költőként, hanem személyiségével, vonzó és példamutató magatartásával, irodalmunk gondjai iránt mutatott megértésével volt jelen. Gál László életének utolsó évtizedében, de különösképpen a *Szó a szélben* (1968) verseitől errefelé költészetünk legmaradandóbb fejezetét írta, ekkor már — ahogyan Utasi Csaba mondta — minden verse költői „telitalát” volt. Újabb költészetünk most Gál László utáni időszakába lépett, s ennek a korszaknak a kezdetén néhány kiemelkedő költői vállalkozás mellett, a csendes munkálkodás és ennek első eredményei, a szintézisre törekvő költői gyakorlat áll. Pillanatnyilag még az irodalmi helyzet előbb jelzett meghatározói „uralják a mezőnyt”, nem az értékek sora. De Gál László emléke, költészetének versírásunk jelenébe ágyazódott világ- és életszemlélete ösztönzően hathat ebben az időszakban: minden megvan ebben a költészetben, amit költészeti jelenünk felhasználhat a viszonylagos váltság leküzdéséhez, hiszen Ács Károly Gál László halálára írt szép verse nemcsak a költőnek Gál Lászlóhoz fűződő személyes kapcsolatát fogalmazza meg, hanem költészetünk egészének Gál Lászlóhoz való tartozását is:

Kicsi voltam, nagy voltál.
Nőttem, nőttél.
Kicsi vagyok, mondtad.
Hát akkor én, kérdeztem.
Kicsik vagyunk, mondtad.

Hova nősz még, a felhők fölét?
Hova hajtasz?

Apám, hajcsárom.

(Ács Károly: *Növés*)

JEGYZET

* Az 1975-ben megjelent könyveket bizonyos, nyilván laza szempontok alapján csoportosítani is lehet. Irodalmunk múltját, pontosabban a háborút megelőző évek irodalmi és közéleti mozgásait eleveníti fel Herceg János visszaemlékezéseinek második kötete, az *Előjáték*. Irodalmunk múltjának és hagyományának fogalmát szélesíti ki, szinte az írásbeliség kezdetéig Bori Imre új irodalomtörténeti összefoglalója, az *Irodalmunk évszázadai*, s ezzel tesz pontot a szerző irodalmunk történetét kutató munkássága ezen szakaszának a végére.

Irodalmunk közelmúltját elevenítve fel Debreczeni József Híd-díjjal is kitüntetett regényének, a *Hideg krematóriumnak* második kiadása. A haláltáborok világába vezet a regény, de nem pusztán dokumentumanyagával lenyűgöző, hanem irodalmi megformáltságának magas szintjével is. Ugyancsak a közelmúlt napjait hozza irodalmunk jelenébe Majtényi Mihály könyve, a *Betűtánc*, mely a neves prózaíró publicisztikai írásaiból közül bőséges és gazdag válogatást. Ez a könyv bizonyítja, hogy Majtényi Mihály nemcsak regény- és novellaíróként, hanem az újságírás változatos műfajait művelve is tartóssá, maradandó alkotott. Az *Életjel* kiadásában jelent meg Gajdos Tibor *A sziklaember* című, Matko Vuković életútját végigkísérő történelmi dolgozata.

A múlt évben prózaírásunk nem hozott túl bőséges termést. Kopeczky László *Vajk a Szabarában* című humoros, gúnyolódó, ironikus kötete jelent meg és az *Életjel* kiadásában Gajdos Tibor *Emlékvár* című önéletrajzi kisregénye. Két ifjúsági regény is napvilágot látott, Dér Zoltán *Örvénysodró* és Burány Nándor *Hadjárat* című történelmi regénye. Sok az eszkimó *kevés* a *móka* címen másodikban jelent meg a vajdasági magyar humoristák évkönyve.

Prózaírásunk igazi eseménye azonban a *Különös ajándék* című novella gyűjtemény volt, mely a háború utáni jugoszláviai magyar novella „legjavát” nyújtja át az olvasónak. A válogatás megjelenésének pillanatától kezdve mostanáig eltérő vélemények közlésére adott alkalmat, nyilván azért, mert jelentős és fontos vállalkozás lévén, nem nyújt (talán nem is nyújthatott) egészen megbízható képet az utóbbi harminc év jugoszláviai magyar novellateremtéséről. A fontos események sorába tartozik még két novellakötet, mindkettő első kötet, Juhász Erzsébet *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* és Bognár Antal *Textília* című könyve. Mindkét kötet, hiányosságai ellenére is, jelentős mértékben járul hozzá novellaírásunk felelevenítéséhez, s azt is bizonyítja, hogy irodalmunkban a novella terén még nem jászdórtak le a kísérletezésnek és letisztulásnak azok a folyamatai, melyeket mind regényírásunk, mind versírásunk már maga mögött tudhat.

Aránylag gazdag termést hozott azonban kritikairódalmunk. Bori Imre már említett könyve mellett a múlt évben megjelent Varga Zoltán *Periszkóp* című tanulmány- és kritikagyűjteménye. A könyv az elsősorban prózaíróként számon tartott szerzőnek az irodalomról, regényekről és drámákról, irodalmi eseményekről és jelenségekről szóló jegyzeteit tartalmazza, igen gyakran az önigazolás és az önvallomás jegyeit is magán viselve. Bosnyák István *Vázlatok egy portréhoz* címen az elmúlt évtizedben írt és Sinkó Ervin etikai, irodalmi életútját követő tanulmányait gyűjtötte egybe. Az összefoglaló igényű tanulmányok, cáfolva a könyv címét, meggyőző és teljes képet nyújtanak elsősorban Sinkóról, a forradalmárról és elképzelt etikusról. Végel László *A vers kibívása* címen hat költő-portrét rajzolt meg. Név szerint Gál László, Pap József, Koncz István, Fehér Kálmán, Tolnai Ottó és Domonkos István költészetével foglalkozik, és azt az általánosító feltevést igyekszik igazolni, hogy a jelzett költők munkássága együttesen adja meg korszerű költészetünk avantgarde vonulatát.

A verstermés sem tekinthető túl gazdagnak. Három első kötet jelent meg, Danyi Magdolna *Sötétlissza* és Maurits Ferenc *Telep* a Forum, valamint Virág Ágnes *Skarlátlevél* című könyve a szabadkai *Életjel* kiadásában. A múlt évi terméshez kötődve, de már ebben az évben jelent meg Tolnai Ottó új könyve, a *Versek* című, melynek kritikai felmérésére még várnunk kell.

Mint prózaírásunkban, versírásunk múlt évi termésében is az igaz eseményt egy gyűjteményes kötet, a *Versek éve '75* című versválogatás jelentette. Nem az antológiakeresztés módszereit követve készült a kötet, egyszerűen csak betekintést kívánt nyújtani a jugoszláviai magyar költészet múlt évi termésébe, s eközben harminckilenc költő több mint száz versét közölte. A kötet műhelyjellegű, ezért jól tájékoztat versírásunk mai helyzetéről és állásáról.

Végül meg kell említeni még néhány tudományos igényű könyvet is. Elsősorban Szekeres László *Szabadkai helynevek* című munkáját az Életjel kiadásában, Káich Katalin két kultúrtörténeti tanulmányát, az *Egy fejezet a magyar—szerbhorvát irodalmi és kulturális kapcsolatok történetéből (Zombor 1875—1918)* című és *A zombori magyar színművészet története és repertórium* (1825—1918) című kiadványokat, valamint Dér Zoltán *Három tudós tanár* című könyvét a Hungarológiai Intézet kiadásában.